

רבנים והתקשורת: מערכת יחסים מסוכסכת*

יואל כהן

המפגש בין רבנים לתקשורת הוא מורכב. לא מעט רבנים תופסים את התקשורת כמאיימת על מערכת הערכים היהודית. כאשר התקשורת המסחרית המערבית אינה מעודדת בדרך כלל אידאולוגיה דתית, כולל אידאולוגיה יהודית, אלא היא נענית לטעם הקהל ורודפת אחרי הרייטינג, לא מעט רבנים רואים בה איום על מערכת הערכים שלהם. הניצול של מיניות ומתירנות, רכילות חברתית

* אני מודה ומכיר טובה על העזרה שקיבלתי למחקר מיחידת המחקר של מכללת ליפשיץ שאפשרה את עריכת הסקר של הרבנים. כן אני אסיר תודה לסגל של הספריות האלו: The Gottesman Library, Yeshiva University (New York), The Jewish Theological Seminary (New York), Union Theological Seminary (New York), The University of Denver at Boulder (Colorado), University of Louisville (Kentucky), The School of Divinity, Edinburgh University (Scotland), World Christian Communication Centre (London), University of Uppsala (Uppsala, Sweden), Metodista Universitat (Sao Paulo), The University of Toronto Robarts Library.

ופוליטית, והצגה לראווה של אלימות – הם תחומים שבהם מתמקדת ההתנגשות בין רבנים לתקשורת. השפעת התקשורת על הרבנים נקבעת בחלקה על ידי התפקיד המקצועי שהרב ממלא בדרך כלל כיום בישראל. ניתן לחלק את תחומי העיסוק המקצועי שבהם הרב משמש לשלושה סוגים: רבני קהילות, רבנים המלמדים בבתי ספר או בשיבות ודיינים בבתי הדין הרבניים. בישראל הרב ובית הכנסת אינם נהנים מהמונופול שהוא נחלתם של רבנים בתפוצות, ששם הרב ובית הכנסת מגלמים את המוקד היחיד של הזדהות יהודית. המדינה היהודית עצמה, גופיה הרשמיים ומוסדות בלתי רשמיים אחרים החליפו במידה רבה בארץ את בית הכנסת והם מהווים מוקדי זהות יהודית. בישראל יש לבית הכנסת השפעה מוגבלת על חייהם של יהודים ישראלים הן במונחים פונקציונליים הן במונחי היקף קהל היעד. התפקידים שבית הכנסת ממלא צרים ומוגבלים יותר, ומתרכזים בעיקר בקיום תפילות בציבור ובפעילויות חינוכיות, כמו מתן שיעורים והרצאות בנושאים הקשורים לדת. מלבד הציבור הדתי, בין אם מדובר בחרדים ובציבור הדתי-לאומי בין אם נכלול את הקהילה המסורתית (קונסרבטיבית) ואת הקהילה הרפורמית, ששתיהן קהילות קטנות ומצומצמות בישראל, לשאר האוכלוסייה היהודית (הנאמדת בשבעים עד שבעים וחמישה אחוזים מכלל הציבור היהודי) אין קשר קבוע עם בית הכנסת. הציבור של שומרי המסורת, המובחן מהקהילות האורתודוקסיות, והמונה כחמישים אחוז מהאוכלוסייה היהודית בישראל, מקיים קשר מסוים עם בית הכנסת, הכולל ביקורים בחגי תשרי, בפורים ובפסח וכן באירועים הקשורים למחזור החיים, כגון ברית מילה, בר מצווה וחתונה או בעקבות מקרי מוות ומנהגי אבלות. בכל זאת מוסדות המדינה עדיין מעניקים לדת מקום מרכזי בחיים הציבוריים בישראל. מקום זה כולל את אחריות המדינה באמצעות בתי הדין הרבניים להיבטים מסוימים של החקיקה בנוגע למעמד האישי, כגון בקביעה מיהו יהודי, גיור, נישואין וגירושין. הרבנים ממלאים תפקיד חשוב במערכת החינוך של המדינה ובייחוד בזרם הדתי-לאומי ובזרם החרדי, אך גם בזרם המסורתי החדש יותר קיימת רשת תלמי.

התקשורת משפיעה על הרב הישראלי בכמה מישורים. ניתן לחלק את מערכת היחסים בין הרבנים לתקשורת ההמונים לארבעה סוגים רחבים. ראשית, כמנהיגים בתחום המוסרי, יש מן הרבנים מעניקים לגיטימיות לתקשורת ויש מהם השוללים את הלגיטימיות שלה. הרב, המורה במערכת החינוך, ממלא תפקיד פדגוגי חשוב בהשפעתו על השקפת עולמם של ילדים ונוער דתיים ביחס לציבור הרחב יותר,

כולל תקשורת וערכים כמו חופש הדיבור וסובלנות. במישור זה נכללת גם נקיטת עמדה בשאלה אם יש לחשוף מבוגרים או ילדים לתקשורת, ובייחוד לטלוויזיה ולאינטרנט. שנית, הרבנים עצמם מתעדכנים בקשר לאירועים באמצעות התקשורת הן באופן כללי הן לגבי התפתחויות שוטפות הקשורות לדת. על מנת להיות אפקטיביים, צריכים רבנים-מורים ורבני בתי הכנסת עצמם להיחשף לתקשורת שאליה נחשפים שומעי דברם, ילדיהם וקהילות בתי הכנסת שלהם. התקשורת היא אמצעי חשוב המשמש לעדכון של הרב עצמו על התפתחויות בחברה הרחבה יותר ובקרב הקהילות הדתיות. הדיינים בבתי הדין הרבניים, לדוגמה, חייבים לא רק לשלוט בהלכה אלא גם להיות מודעים לענייני היום. מיותר לומר שאין על הדיין להיות מושפע מהסיקור התקשורתי בבואו לדון בתיק מסוים. שלישית, רבנים, ובייחוד רבני קהילות, מכירים כיום יותר ויותר בהזדמנויות שמספקים ערוצי תקשורת ההמונים כבימות אלטרנטיביות לדרשותיהם. השפעת הרב היום באה לידי ביטוי בקרב האוכלוסייה הדתית בין השאר באמצעות דרשת השבת שהרב נושא מעל בימת בית הכנסת. התקשורת היא ערוץ נוסף להפצת דברי הרב, גם אם הדבר נכון הרבה יותר בתקשורת הדתית מאשר בתקשורת הישראלית החילונית. רביעית, התקשורת ממלאת תפקיד חשוב בעיצוב תפסותיהם ההדדיות של הציבור הדתי והציבור החילוני זה על זה.

מרבית המחקר שנערך על דת ותקשורת בוצע בהקשר של ארה"ב.¹ ישראל מהווה מקרה מנוגד לניסיון שהצטבר בארה"ב, היות שבניגוד לארה"ב הדת והמדינה בישראל קשורות זו בזו. מערכת היחסים בין הדת והמדינה בישראל מושכת תשומת לב רבה.² תשומת לב רבה התמקדה במערכת היחסים שבין הדת

1 Forbes, B. D. & Mahan J. (2000) *Religion & Popular Culture in America*. Berkeley, University of California Press; Hoover, S. *Religion in the News* (1998) Thousand Oaks Sage; Shultze, Q. (2003) *Christianity and the Mass Media in America: Towards a Democratic Accommodation*, East Lansing, Michigan State University Press; Stout .D & Buddenbaum. J. (1996) *Religion & Mass Media: Audiences and Adaptations*, Thousand Oaks, Sage.

2 Abramov, S. Z. (1976) *Perpetual Dilemma: Jewish Religion in the Jewish State*, Rutherford NJ, Fairleigh Dickinson; Liebman C, & Don-Yehiya, E. (1983) *Civil Religion in Israel: Traditional Religion and Political Culture in the*

והמדינה, כאשר פחות תשומת לב כוונה לעבר גורמים בלתי רשמיים כמו המדיה החדשותית, גם אם סוגיית התקשורת והדת הפכו לנושא לדיון ציבורי מקובל בישראל. רק מעט מחקר אקדמי שימושי התבצע בנושא של יחסי הגומלין בין הדת והתקשורת בהקשר הישראלי-יהודי. העיתונות החרדית תוארה,³ אך הסיקור של הדת בכלי התקשורת החילוניים לא זכה לעיון.⁴ במקרה אחד נעשה ניתוח מקיף של תכנים בנושאי דת בכלי התקשורת החדשותיים הדתיים והחילוניים בישראל של העיתונות, הרדיו והטלוויזיה.⁵ נידונה שאלת הקשר של גישות תיאולוגיות של יהודים לתפקיד החברתי של התקשורת.⁶ המחקר המוגבל על אודות התקשורת והיהדות בישראל לא התבצע בהקשר השוואתי, אף על פי שהשוואות בהקשרים של ארצות אחרות ודתות אחרות היו יכולות להציע קרקע פורייה לניתוח ולחשיבה שניבו פרות.

Jewish State, Berkeley, University of California Press; Sharansky I. (2000) *The Politics of Religion and the Religion of Politics: Looking at Israel*, Lanham, Maryland, Lexington.

- Baumel, S. (2002). "Communication & Change: Newspapers, Periodicals and Acculturation among Israeli Haredim". *Jewish History* 16:2; Levi. A. (1990) 'The Haredi Press and Secular Society', in C Liebman (ed). *Conflict and Accommodation between Jews in Israel*, Jerusalem Keter (1990). מ' מיקולסון, "עיתונות חרדית בישראל", קשר 8, אוניברסיטת תל-אביב. 3
- Heilman. S., (1990) "Religious Jewry in the Secular Press: Aftermath of the 1988 Elections". in C. Liebman (ed.). *Conflict and Accommodation between Jews in Israel*, Jerusalem Keter. 4
- Cohen, Y. (2005) "Religion News in Israel", *Journal of Media & Religion*, 4:3. 5
- Cohen, Y. (2001) "Mass Media in the Jewish Tradition", in Stout, D. & Buddenbaum, J. (eds) *Religion & Popular Culture: Studies in the Interaction of Worldviews*. Ames, Iowa State University Press; Cohen, Y. (2006) "Judaism", in Stout, D. (ed) *Encyclopaedia of Religion, Communication & Media*, New York & London, Routledge; 6

א' שבט, "עיתונים וחדשות – מצווה או איסור", טללי אורית ו (תשנ"ה), עמ' 164–188.

על מנת ליצור תמונה מדויקת יותר של מערכת היחסים בין רבנים ותקשורת ההמונים נערך על ידי בשנת 2008 סקר עם רבנים, הראשון בישראל.⁷ בין השאלות שנבחנו היו מידת שביעות רצונם של רבנים מהסיקור התקשורתי של הדת על ידי כלי התקשורת הישראליים, תפקיד התקשורת בבניית קהילה דתית וכן תפקיד התקשורת ביחסי דתיים-חילוניים. 1800 שאלונים נשלחו לנמענים, ונתקבלו בתגובה 350 שאלונים שמולאו. נסקרו רבנים מחמישה זרמים יהודים: חרדים הדוגלים בנסיגה מהמודרנה ודוחים את הציונות בת זמננו, הזרם הדתי-לאומי המשלב בין אמונה דתית ומודרנה ותומך בציונות בת-זמננו, הזרם החרד"לי (תת-קבוצה מחמירה יותר מקבוצת הדתיים-לאומיים) התומך בציונות אך מסתייג מהיבטים מסוימים של המודרנה; היהדות הקונסרבטיבית – התנועה המסורתית – המפרשת צווים רבניים באופן מקל יותר מהיהדות האורתודוקסית והיהדות הרפורמית הדוחה את ההלכה כבעלת קיום קבוע ונצחי ותופשת את היהדות כמונחים תרבותיים. רבנים חרדים אוסרים על קהילותיהם להיחשף לתקשורת הכללית כולל טלוויזיה, עיתונים חילוניים, רדיו חילוני ואינטרנט, ובעבר עודדו את יצירתה של תקשורת דתית חלופית. בהיותם פחות מחמירים במידה מסוימת מהחרדים, תומכים רבנים חרד"ליים בהגבלות מסוימות על החשיפה לתקשורת. התנועות הקונסרבטיבית והרפורמית השפיעו על קהילותיהם בגרמניה ואחר כך בארה"ב לראות את התקשורת החופשית באור חיובי ולא כגורם המנוגד ליהדות. אזכורים של האורתודוקסיה הכוללים הן את הזרם הדתי-לאומי הן את הזרם החרדי שולבו יחד. בדומה לכך, אזכורים של קבוצות לא-אורתודוקסיות מכוונים לכך שהזרם הרפומי והזרם הקונסרבטיבי שולבו. אם אין אזכור מפורש של חרד"ל, שולבה תת-הקבוצה החרד"לית עם הזרם הראשי הדתי-לאומי (אורתודוקסיה מודרנית).

7 יואל כהן, רבנים בישראל והתקשורת, כנס עמדות 3: תקשורת – אתגרים ויעדים, מכללת אורון ישראל, אלקנה, מאי 2009.

תוצאת המחקר

מסקר הרבנים עלה שקיימת תמימות דעים בקרב הרבנים מכל הזרמים ביחס לערכים פילוסופיים בסיסיים הנוגעים למקומם של כלי התקשורת בחברה דמוקרטית, כולל זכות הציבור לדעת, חופש הביטוי ואופטימיות בנוגע לשאלה אם העימות בין התקשורת והדת הוא בלתי נמנע או לא. הייתה גם תמימות דעים מסוימת לגבי ביקורת על הכיסוי התקשורתי של הדת, שהגיעה לרמה ביקורתית גבוהה בקרב הזרמים האורתודוקסיים השונים.

הסקר מצא אחידות מפתיעה בין הדתיים-לאומיים של הזרם המרכזי ובין שני הענפים האחרים של האורתודוקסיה, החרדים והזרם החרד"לי, בהיותם ביקורתיים לגבי היבטים רבים של התקשורת. מה שמפתיע הוא שמבחינה תיאולוגית הדתיים-לאומיים טוענים שהיהדות אינה מתנגשת עם המודרנה ועם המדע, והדבר חייב לעורר שאלות לגבי מידת מחויבותם של אנשי המחנה הדתי-לאומי לנושאים הקשורים לתקשורת.

ההבחנה בין האורתודוקסיה ובין אלה שאינם אורתודוקסים מובהקת. הזרמים הלא-אורתודוקסים ביקורתיים פחות כלפי תקשורת ההמונים, מכירים בתקשורת כגורם אינטגרלי בחברה המודרנית, מה שמשקף שזרמים אלה מייחסים חשיבות רבה להיותה של היהדות משולבת לחלוטין בעידן המודרני.

למרות תמימות הדעים, לכאורה, בין הקונסרבטיבים והרפורמים נמצא ביניהם הבדלים מסוימים. הרפורמים היו בעלי נטייה רבה יותר לראות את כלי התקשורת באופן חיובי יותר מהזרם הקונסרבטיבי ביחס לעקרונות כמו זכות הציבור לדעת, חופש הדיבור ותפקיד התקשורת ביחסי חילוניים-דתיים. הרפורמים נטו פחות מהקונסרבטיבים לתמוך בפיקוח ציבורי על התקשורת, ותמכו יותר באימוץ גישה של מעורבות רבה יותר ביחס לתפקיד התקשורת בבניית קהילות. בקרב הרפורמים נמצא גם יחס חיובי יותר כלפי התקשורת הדתית, וכן מופיע הצורך שרבנים יופיעו בכלי התקשורת.

היו גם הבדלים בין המחנה הדתי-לאומי של הזרם המרכזי ובין תת-הקבוצה החרד"לית, כאשר אנשי החרד"ל הסתייגו יותר ביחס לזכות לדעת ולחופש הדיבור, והיו ביקורתיים יותר מאנשי המחנה הדתי-לאומי ביחס לתקשורת באופן כללי, ובעלי גישה חיובית יותר לשליטה בתקשורת, כולל חשיפת ילדים

לתקשורת. אנשי המחנה הדתי-לאומי הוותיקים יותר משקיפים על ההשפעה ההולכת וגוברת של תת-הקבוצה החרד"לית על הציבור הדתי במידה מסוימת של חרדה, ורואים בהם קבוצה החותרת תחת השקפת עולמם שהיהדות אינה צריכה להחרים את המודרנה.

ביקורת רבנית על התקשורת

יש צורך להבחין בין גישותיהם הפילוסופיות של רבנים לגבי שאלות יסוד על אודות חופש התקשורת, הזכות לדעת והזכות לפרטיות מצד אחד, ובין הערכותיהם של רבנים את תקשורת ההמונים בישראל כיום מצד שני. קיימת מידה רבה של הכרה בקרב הרבנים מכל הזרמים הדתיים ביחס לזכות לדעת, אולם רבנים אורתודוקסים נטו פחות לראות את הזכות הזאת בחיוב: 97% מהרבנים הלא-אורתודוקסים הסכימו במידה רבה או במידה רבה מאוד עם העיקרון של הזכות לדעת, לעומת 20% מהרבנים האורתודוקסים. ניתן להצביע על הבדלים ניכרים בקרב האורתודוקסים לגבי מידת הסכמתם עם הזכות לדעת בין החרדים והאורתודוקסים המודרניים, ובתוך קבוצת האורתודוקסים המודרניים בין הזרם המרכזי הדתי-לאומי ובין תת הקבוצה החרד"לית. 41% מהרבנים החרדים הסכימו במידה רבה או במידה רבה מאוד עם הזכות לדעת, כאשר 64% מהאורתודוקסים המודרניים אמרו שהם מסכימים במידה רבה או במידה רבה מאוד עם זכות זו.

בקרב האורתודוקסיה המודרנית, בעוד ש77% מהזרם המרכזי של הדתיים-לאומיים הסכימו במידה רבה או במידה רבה מאוד עם העיקרון של הזכות לדעת, רק 45% מהרבנים החרד"לים הסכימו לכך. רבנים חרד"לים (38%) נטו יותר להסכים עם הזכות לדעת "במידה מסוימת".

ביחס לחשיפת מידע בתקשורת של שחיתות או מעשים מיניים שלא ייעשו שבוצעו על ידי רבנים, רק 23% מהרבנים החרדים הסכימו נמרצות שיש לפרסם ידיעות כאלה, לעומת 59% מהרבנים הדתיים-לאומיים שחשבו כך. 33%-ו-15% מהרבנים החרדים והדתיים-לאומיים בהתאמה הסכימו במידה רבה שהדיווח על מעשים בלתי מוסריים שבוצעו על ידי רבנים מזיקים לדימוי של הקהילה הדתית

כולה בעיני הציבור הישראלי הרחב, מוציא לדת שם רע והוא מהווה אף חילול השם.

רבנים אורתודוקסים הראו אי שביעות רצון רחבה מהסיקור של התקשורת הישראלית הכללית. 95% מהרבנים האורתודוקסים אמרו שהעיתונות מזיקה לערכים דתיים במידה מסוימת, במידה רבה או במידה רבה מאוד. בקרב האורתודוקסים, רבנים חרדים (64%) נטו יותר מהאורתודוקסים המודרניים הכוללים את המחנה הדתי-לאומי ואת החרד"לי (32%) לומר שהעיתונות מזיקה לדת במידה רבה מאוד. בכל זאת 39% מהרבנים האורתודוקסים המודרניים הסכימו שהעיתונות מזיקה לערכים דתיים במידה רבה. ביחס לטלוויזיה היה גידול משמעותי ברבנים אורתודוקסים מודרניים (56%) שאמרו שהטלוויזיה מזיקה לערכים דתיים במידה רבה מאוד. ממצאים דומים התקבלו לגבי הרדיו, התיאטרון, הקולנוע והאינטרנט. הביקורת של הרבנים התייחסה גם לאופן שבו מסוקרת הדת, וכן לסיקור של תת-קטגוריות של הדת בתקשורת כמו רבנים ואלוהים.

למען האמת, תלונות של רבנים שמבחינה כמותית הדת אינה זוכה לחלק הגון בתקשורת הישראלית, נכונות רק באופן חלקי. כותב שורות אלו ערך ניתוח תוכן מקיף על הסיקור של הדת, שכלל למעלה מ-3,196 דיווחים הקשורים לדת בעיתונות החילונית והדתית ("ידיעות אחרונות", "הארץ", "המודיע", "הצופה", יומן הבוקר של "קול ישראל", "הכול דיבורים", יומן הצהריים של "רדיו קול חי", "מבט", "5:00 עם גדי סוקניק", ו"שבוע טוב" [התכנית במוצאי שבת]) במשך תקופה של חודשיים ממאי עד יוני 2000. המסקנות היו שקיימת דאגה אך גם שביעות רצון ביחס לכיסוי של התקשורת הישראלית את הדת. ניתוח התוכן הגיע למסקנה שמבחינה כמותית קיים סיקור ניכר של הדת היהודית. הדבר הוא טבעי לגבי התקשורת הדתית, אך היה נכון גם לגבי התקשורת הכללית, כולל אפילו את התקשורת הפופולרית: 10% מהתכנים בתקשורת הישראלית הכללית היו בנושאים דתיים. ניתן להשוות זאת למחקר שנערך בשנת 1999 על ידי Garrett-Medill על הכיסוי התקשורתי בארה"ב על דת, רוחניות וערכים.⁸ אחוז זה

Garrett-Medill Center for Religion and the News Media (1999). *Media Coverage of Religion, Spirituality, & Values*. Evanston, Ill, Northwestern University. 8

גבוה בהרבה מזה שמצא המחקר של בודנבאום (Buddenbaum) שנערך במשך עשר שנים (1976–1986) על כיסוי הדת בארה"ב על ידי רשתות הטלוויזיה, ומצא שבממוצע רק ב-4% מהתכנים של חדשות הלילה בטלוויזיה היו אזכורים או דיונים על הדת.⁹

ניתוח התוכן הראה שאין יחס פרופורציוני בכיסוי בין גודל הקהילה ובין מידת הסיקור התקשורתי. החרדים תופסים 43% מסך כל הכיסוי של הדת, והדתיים-לאומיים (כולל חרד"ל) תופסים 16% (5% מהאוכלוסייה היהודית בישראל מגדירים את עצמם כחרדים, ו-12% מגדירים את עצמם כדתיים-לאומיים, זאת לפי דו"ח גוטמן על התנהגות דתית בקרב האוכלוסייה היהודית הישראלית).¹⁰ דבר זה גרם לתלונות של חרדים על כיסוי רב מדי התורם לדעתם ללחצים המתעוררים בין החילונים והדתיים.

כמסקנה מכך חלק מהקהילה של המחנה הדתי-לאומי מתלונן על היעדר כיסוי. המחנה הדתי-לאומי זוכה לכיסוי מועט של התקשורת, באופן יחסי, מהחרדים. יתר על כן, 16% מהכיסוי העיתונאי של האורתודוקסיה המודרנית נכלל בעיתון "הצופה", שהיה בעל תפוצה מצומצמת כאשר נערך הסקר, ונקרא באותה תקופה על ידי קהילה זו: כ-76% מכלל הכיסוי של המחנה הדתי-לאומי הופיע ב"הצופה". הכמות הנמוכה יותר, באופן יחסי, של תכנים דתיים בקשר למחנה הדתי-לאומי עשויה להיות מוסברת על ידי העובדה שמאז מלחמת ששת הימים בשנת 1967, הקהילה הדתית-לאומית הפכה יותר ויותר להיות מזוהה עם התפקיד הלאומי של התנחלות באזורי יהודה ושומרון, והמפלגות הפוליטיות כמו המפד"ל בעבר וכיום המחנה הלאומי והבית היהודי עוסקות היום פחות בנושאים

Buddenbaum, J. (1990) "Network News Coverage of Religion", in Ferre, J. 9
(ed.) *Channels of Belief: Religion & American Commercial Television*. Ames,
Iowa State University.

The Gutman Report (2002), *Israeli Jews: A Portrait. Beliefs, Traditional* 10
Observance and Values of Israeli Jews, 2000, The Israel Institute for
Democracy and the Avi Chai Fund, Jerusalem.

דתיים במובהק כגון מעמד אישי, הרבנות הראשית, המשרד לענייני דתות והסקטור החינוכי הדתי-לאומי.

בפירוט לפי נושא, הכיסוי היה בלתי מאוזן. הכיסוי של הדת התמקד בתכנים הקשורים לפוליטיקה ולמפלגות הדתיות, בתקציבים למוסדות חינוך דתיים ובשאלות כגון פטור מהשירות בצה"ל לתלמידי ישיבות. היה מעט כיסוי של נושאים הקשורים לתיאולוגיה. הרבנים עצמם היוו רק 8% מסך כל התכנים הדתיים שנבדקו בתקשורת הישראלית. הם קיבלו תשומת לב רבה יותר בתקשורת הדתית. רבנים תפסו 12% מכל הכיסוי של הדת ב"המודיע" ו-10% ב"רדיו קול חי", לעומת 7% ו-5% ב"ידיעות אחרונות" וב"הארץ". הכיסוי של חגים דתיים, תנועות נוער דתיות ומוסדות דת היה רב יותר באופן יחסי בכלי התקשורת הדתיים. סוגיות תיאולוגיות עמוקות יותר מושכות את תשומת לבן של התקשורת הכללית לעתים נדירות, כאשר התקשורת דתית. התפיסה האלוקית קיבלה רק 0.4% מהכיסוי של הדת. לחלופין, רק 10 מבין 3,613 הפריטים הקשורים לדת שהיוו את בסיס הנתונים התייחסו אל תפיסת האלקות. מלבד התקשורת הדתית, סוגיות תיאולוגיות עמוקות יותר אינן מושכות את תשומת לבן של התקשורת אלא לעתים נדירות, מעבר לטור השבועי על פרשת השבוע ב"ידיעות אחרונות", ב"מעריב", וב"הארץ". המשרדים הדתיים השבועיים המשודרים בערב שבת ובמוצאי שבת ברדיו ובטלוויזיה כוללים ראיונות עם רבנים על מגוון סוגיות תיאולוגיות. בהשוואה לכך בתקשורת הדתית בארה"ב יש כמות רבה יותר של חומרים הקשורים במובהק לדת.¹¹ Hoover ו-Abelman, שבדקו את הטלוויזיה הדתית בארה"ב, מצאו שהיא שידרה תכנים דתיים "טהורים" במידה רבה יותר: 75% מהנושאים היו נושאים דתיים, 23% התמקדו בנושאים חברתיים, 2% בנושאים פוליטיים. מבין הנושאים הדתיים במחקר של Hoover ו-Abelman, הקטגוריה הגדולה ביותר התמקדה באלוקים: 25%; 16.6% מהתכנים התמקדו בישו ו-12.3% התמקדו בטקסט של התנ"ך ושל הברית החדשה.

תלונותיהם של רבנים על התקשורת היו נכונות יותר ביחס להיבטים איכותיים של הכיסוי. כאשר הם נשאלו באופן ספציפי אם הרבנות הראשית ומוסדות דתיים

11 Abelman, R. & Hoover, S. M. (1990) *Religious Television: Controversies & Conclusions* Norwood, N. J.: Ablex.

בישראל מוצגים באור חיובי בתקשורת, 29% מכל הרבנים לא הסכימו לכך שהם מוצגים באור חיובי, ו-44% מכל הרבנים הסכימו במידה מועטה. ניתן היה למצוא רק הבדלים שוליים בין רבנים מזרמים דתיים שונים. בניתוח התוכן נעשה שימוש בסולם של 1 (שלילי ביותר) עד 5 (חיובי ביותר) כדי למדוד את המידה שבה נתפסו קטגוריות דתיות באופן חיובי או שלילי על ידי התקשורת. בין העיתונים הדימוי של הדת בדיווח חדשותי ובכתבות עומק כלליות קיבל דירוג יחסי חיובי: 3.13 ו-3.23. שלא במפתיע הדימוי של הדת בקריקטורות היה נמוך (2.58), לאור תפקידן בביטוי השקפה מסוימת.

קהלי התקשורת הכללית רואים ברבנים מודל לחיקוי שלילי, שאותו הם מתעבים. לא מפתיע שרבנים כקטגוריה הוצגו באופן חיובי יותר בתקשורת הדתית. בעוד שהרב מוערץ ומהולל בתקשורת הדתית (רבנים זכו לדירוג של 4.38 ["המודיע"] ול-3.34 ["הצופה"], בעיתונים לא-דתיים קיבלו הרבנים רק 2.60 ["הארץ"] ו-2.65 ["ידיעות אחרונות"]). הדירוג הגבוה במיוחד בעיתונות החרדית משקף את ההערצה שאינה מקשה ואינה מעוררת שום שאלות על האופן שבו מתייחסים החרדים אל מנהיגיהם הרוחניים. יתר על כן, רבנים שקיבלו את הדירוג הגבוה ביותר בכל תת-הקטגוריות בעיתונות הדתית קיבלו את הדירוג הנמוך ביותר בכל תת-הקטגוריות הדתיות בעיתונות הכללית. כפי שמשקף מהסיקור של רבנים הדבר מדגים את הפער הרחב הקיים בישראל בין הדתיים והחילוניים. הוא מדגיש את הצורך שרבנים יעסקו ביחסי ציבור בקרב הציבור הרחב יותר.

הדתיים הכירו בכך שהדימוי התקשורתי שלהם הוא בעייתי. הדימוי של החרדים בתקשורת הכללית נחשב מצוין על ידי רק 13% מהרבנים האורתודוקסים. 61% מהחרדים אמרו ב-2003 שהתקשורת הכללית עוינת אותם, ועוד 19% אמרו שזה המצב לגבי חלק מהתקשורת. כשנתבקשו לדרג את האמון שלהם בתקשורת בדירוג של 1 עד 5, חרדים ענו 2.32, דתיים-לאומיים (כולל חרד"ל) ענו 2.65, לעומת 2.98 שענו משיבים מסורתיים ו-3.07 שענו משיבים

חילוניים.¹² בדומה, רק 9% מהרבנים האורתודוקסים דירגו את הדימוי של המגזר הדתי-לאומי כדימוי טוב.

הרושם בקרב רבנים על הטיה תקשורתית מצוי גם בדתות אחרות. בסיקור של כמרים אמריקנים מצאו Dart & Allen שבין 58% ל-91% מהכמרים המשתייכים לזרמים נוצריים שונים הסכימו שהכיסוי של הדת בארה"ב היה מוטא נגד אנשי הכמורה והדת המאורגנת.¹³ הסקר שלהם הקיף 988 כוהני דת נוצרים משש עדות נוצריות (קתולים, בפטיסטים דרומיים, מתודיסטים מאוחדים, לותרנים אוונגליסטים, Assemblies of God ופרסביטריאנים). הסקר מצא שכוהני הדת דירגו את הכיסוי החדשותי כ"סביר עד טוב" בעיתונים, במגזינים של חדשות ובטלוויזיה, ואת כיסוי הדת בדרך כלל כ"סביר עד טוב". אולם כאשר נשאלו על הסיקור של הזרם הנוצרי הספציפי שלהם, אנשי הדת דירגו אותו קרוב יותר לגרוע. 58% מהכמרים הנוצרים של הזרם המרכזי הסכימו במידה רבה או במידת מה עם המשפט "רוב הכיסוי של הדת כיום מוטא נגד אנשי הכמורה ונגד הדת המאורגנת". 70% מהכמרים הקתולים הסכימו לכך, אך 91% מהנוצרים השמרנים המזדהים כאוונגליסטים או פונדמנטליסטים הסכימו. אף כי רק 58% לא נתפס כאחוז גבוה של הכמרים מהזרם המרכזי שמצאו הטיה ברוב הסיקור על הדת, רק 19% חלקו על כך.

אותו הסקר נערך בקרב עיתונאים אמריקנים. לעומת התגובות של כמרים נוצריים, 62% מהעיתונאים חלקו על האבחון של הטיה. רק 18% מהעיתונאים הסכימו שמרבית הכיסוי של הדת הוא מוטא. ההבדלים בין כמרים ועיתונאים הופיעו גם כאשר הם נשאלו אם מרבית החדשות על הדת מציגות "תמונה שלילית בלתי-הוגנת" של הכמורה והכנסיות. למעלה משני שלישים מהכמרים השיבו "כן"; אחוז דומה מהעיתונאים השיבו "לא". שלושה רבעים מהכמרים הנוצרים הסכימו עם הקביעה שמרבית העיתונאים "מכניסים את זווית הראייה הסלקטיבית שלהם" אל סיפורים על הדת ואינם מדווחים באופן אובייקטיבי. למעלה ממחצית

12 מכון חיים הרצוג לתקשורת חברה ופוליטיקה: מדד אימון הציבור בתקשורת, מרץ 2003.

13 Dart, J. & Allen, J. (1993) *Bridging the Gap: Religion and the News Media*

Arlington, VA, The Freedom Center, Vanderbilt University.

העיתונאים חלקו על כך, אך 28.5% הסכימו. רדיפת סנסציות גם היא מכתימה את כיסוי הדת, לפי דעתם של 60% מהכמרים. כמעט 90% מהעיתונאים חלקו על כך שהכיסוי החדשתי בנושאים דתיים הוא סנסציוני. לאור נקודות המבט השונות האלה, נשאלו אנשי הכמורה הנוצרים והעיתונאים אם הבדלים אלה החריפו במשך השנים. כמעט 50% מאנשי הכמורה השיבו "כן", ואילו 43% מהעיתונאים השיבו "לא". 40% הן בקרב הכמרים הן בקרב העיתונאים לא היו בטוחים בכך.

רבנים שנסקרו מכל הזרמים הטילו ספק בכך שהתקשורת עשויה לסייע ביחסים חילוניים-דתיים. 39% מהרבנים האורתודוקסים ו-45% מהרבנים הלא-אורתודוקסים חשבו שהתקשורת מסוגלת לסייע במידה מסוימת, במידה רבה או במידה רבה מאוד.

גטאות תרבותיים חרדיים

בהסתמכם על הציווי התנ"כי "והיה מחניך קדוש" (דברים כג, טו) מבקשים רבנים חרדים ועורכים חרדים להבטיח שתקשורת ההמונים הנכנסת אל הבית החרדי לא "תטמא" את האווירה המשפחתית. החרדים הסדירו חלק מהדילמות הללו על ידי הסתגרותם מפני התקשורת של הזרם המרכזי ויצירת כלי תקשורת חלופיים משל עצמם. ההשקפה החרדית על התקשורת היא שהתוכן צריך לשקף פחות את המציאות כפי שהיא, ויותר את המציאות כפי שהיא צריכה להיות. תוך שיקוף הפילוסופיה החרדית של הסתגרות מפני המודרנה ושאיפתם לשמור על ערכים דתיים במסגרת גטו תרבותי, הוציאו הרבנים החרדים במשך השנים פסקי דין נגד התקשורת המאיימת על ערכי המשפחה התורניים. מאז הופעת העיתונים במאה התשע-עשרה דרך התפתחות הרדיו והטלוויזיה ולאחרונה וידאו, מחשבים, אינטרנט וטלפונים ניידים, הפעילו רבנים חרדים צווים כאלה נגד כלי התקשורת. נסיגה חרדית מעולם התקשורת נעשתה ברמות שונות של הצלחה.

רבנים חרדים עודדו את היווסדה של עיתונות חלופית. בעיתונים חרדיים קיים צנזור רבני שתפקידו לעבור על העיתון של יום המחרת לפני צאתו לדפוס. מעליו קיים ועד של רבנים הקובע את מדיניות המערכת. חרדים מפרשים את התוכחות על צניעות בתחום המיני בצורה מחמירה ביותר. בכלי התקשורת החרדיים לא מופיעות תמונות של נשים או דיווחים על נשים. בחלק מארגוני החדשות

החרדיים, יש נטייה גוברת והולכת שנשים עיתונאיות חותמות על המאמרים שלהן רק בראשי התיבות של שמן; אין תכנים בנושאי בידור, ספורט, זמרים לא דתיים או נשים. בעבר הייתה נטייה להימנע מפרסום סוגיות בעייתיות מבחינה חברתית כמו תסמונת דאון, שנחשבו בלתי הולמים לפרסום בעיתון המגיע גם לעיניהם של ילדים. רמזים על מין, כולל היריון, נחשבים מוקצה מחמת מיאוס. לדוגמה, את האיידס מכנים "מחלה מדבקת"; פרסומות המציגות נשים אינן מתפרסמות בעיתונים אלה. עקב הדאגה הגורפת לשמירה על צניעות מינית ועל איסורים שונים שהטילו רבנים חרדים נגד אמצעי התקשורת החדשים, נראה שהלכה לאיבוד המשמעות הרחבה יותר של צניעות ביהדות, המתייחסת אל התנהגותו האישית של אדם בסוגיות הנוגעות לעושר ולהערכה עצמית. הרעיון של הסתגרות מפני התקשורת הוא כה חשוב בעיני הרבנים, שהרבי מגור הורה ל"המודיע" להוציא מהדורה יומית, אף כי זו מוגבלת ומשתרעת רק על שניים עד ארבעה עמודים, בכל יום של חול המועד, למרות הסייגים ההלכתיים לגבי הדפסה וכתובה בחול המועד. הרבי מגור חשש שבהיעדר מקורות חרדיים אחרים של מידע, עלולה קהילתו להידחק ולהיחשף לתקשורת החילונית. 32% מהחרדים כלל אינם קוראים עיתון, ורק 14% רואים עיתונים כלליים שאינם דתיים.¹⁴

המנהיגים הרוחניים החרדים איבדו חלק מהשליטה שלהם עם הפקתם של שבועונים חרדיים מסחריים עצמאיים. אלה הם ניסיונות של עיתונאים מרקע חרדי להשתמש בגרפיקה מודרנית, כותרות מזמינות וכיסוי של מגוון נושאים רחב יותר מאלה המקובלים בכלי התקשורת המפלגתיים החרדיים ה"ממוסדים", כמו "המודיע" "יתד נאמן" ו"המבשר". העיתונים המסחריים הראשונים, שכיום כבר התיישנו, היו "ערב שבת" ו"יום ששי". השבועונים העיקריים היום הם "משפחה" ו"בקהילה" שנוסדו בשנת 1997. את הצלחתם ניתן לתלות ברצון בקרב חלקים מהחברה החרדית לקבל מידע רב יותר, ובייחוד להיות פחות מנוכרים ממדינת ישראל המודרנית.

כאשר נוסדה הטלוויזיה הישראלית בשנת 1968 אסרו רבנים חרדים על הציבור שלהם לצפות בה כי התכנים שלה נחשבו בלתי הולמים מבחינה מוסרית. בעוד שהבידור כשלעצמו אינו נפסל, הפרספקטיבה החרדית בכל זאת ביקורתית

כלפיו ורואה בו אך ורק עיסוק בפרפראות שנועד לשחרר ולספק הקלה זמנית מעיסוק בערכים נעלים יותר כמו לימוד התורה. האיסור על הטלוויזיה היה אחד האיסורים המצליחים ביותר נגד התקשורת, ורוב גורף של החרדים בישראל כיבדו אותו. האיסור המוקדם יותר נגד רדיו, שהתבסס על האיסור נגד שמיעת רכילות ולשון הרע, אמנם עדיין נשמר במידה מסוימת, אך הוא נשמר פחות מהאיסור על טלוויזיה, מכיוון שהרדיו הוא כלי אינפורמטיבי יותר מכלי המתמקד בבידור במיוחד היום. הבעיות הפוליטיות-ביטחוניות המתמשכות בישראל גורמות לכך שקשה לאנשים לציית לאיסור. 46% מהחרדים אינם מקשיבים לרדיו בכלל ו-30% מתוכם אמרו שהם נוהגים כך מסיבות דתיות.¹⁵ כאשר יוצרו מצלמות הווידאו, ומשפחות חרדיות רבות משתמשות בהן להנצחת אירועים והגיגות משפחתיות, לא הוצא איסור רבני כלשהו על השימוש בהן כי ניתן לשלוט בשימוש, אך משהסתבר שניתן לראות תכניות טלוויזיה אם מחברים את מכשיר הווידאו אל המחשב, אסרו רבנים חרדים בשנת 1993 את השימוש במכשיר הווידאו.

רבנים חרדים גילו תחילה חוסר מיומנות בטיפול במחשבים ובאינטרנט. כבר בשנת 1998 הוציאו רבנים חרדים איסור על השימוש במחשבים, אך קיימת הכרה של רבנים חרדים שמחשבים הם חלק אינטגרלי מהחיים המודרניים. לא כל הרבנים החרדים הסכימו עם האיסור; רבנים חרדים מרקע ספרדי נטו בדרך כלל יותר להקל בנושא זה. בייחוד קיימת הכרה שהמחשב וריבוי היתר של מסדי נתונים המכילים חומרים הקשורים לדת הם כלים שימושיים ללימודי הדת. בעקבות פיתוח האינטרנט הוקם בית הדין הרבני החרדי לענייני תקשורת, שהוציא איסור על השימוש בו. הרבנים התייחסו אל האינטרנט כאל איום מוסרי חמור הרבה יותר מהטלוויזיה. בעוד שקיים פיקוח על הטלוויזיה, האינטרנט מאפשר גישה לאתרים פורנוגרפיים. רבנים חרדים נאלצו להתמודד עם ההכרה שהאיסור על מחשבים ועל האינטרנט לא התקבל לגמרי. לפי ההערכה 40% ממשקי הבית החרדיים מחזיקים מחשב אישי בבית. הסקר מצא של-74% מהרבנים החרדים יש מחשב, ו-22% מהרבנים החרדים שיש בביתם מחשב מחוברים לאינטרנט.

בהכירם את האופן שבו נכנס האינטרנט לחיי היום-יום ועקב מאבקם לשמר את מעמדם בראש הפירמידה בחברה החרדית, אפשר הוועד הרבני החרדי לענייני תקשורת למשרדים ולמקומות עבודה להיות מחוברים לאינטרנט. כן, בפשרה נוספת בשנת 2010 קבע הוועד שאנשים יוכלו להיות מחוברים לאינטרנט גם בכיתם אם יקבלו אישור רבני לכך.

בשנת 2002 אסרו רבנים חרדים על תלמידי ישיבות גבוהות להשתמש בטלפונים ניידים, וראו בהם גורם המאיים על האווירה הנאותה בבית המדרש של הישיבה. אך ככל שהתרחבו היכולות של הטלפון הנייד, ובייחוד האפשרות להתחבר דרכו לאינטרנט, ראו רבנים חרדים בטלפון הנייד איום מוסרי על הקהילה כולה והוועד הרבני לענייני תקשורת התחיל לקיים משא ומתן עם חברות הטלפונים הניידים כדי שיספקו קישוריות טלפונית בלבד במכשירים הניידים המשווקים לקהילותיהם.

מה שטלטל את הרבנים החרדים היה ההתפתחות של אתרי חדשות חרדיים באינטרנט. עד 2009 פעל קומץ של אתרי חדשות חרדיים עצמאיים ללא פיקוח רבני. אלה כללו את "כיכר השבת", "חרדים" ו"לדעת". האתרים, שרובם צצו אחרי 2008, הסתמכו על מודל האבטיפוס של "בחדרי חרדים". בעוד שלא היו שם תמונות של נשים, ובהיותם מודעים למגבלות החברתיות המקובלות בקרב הגטו הדתי-תרבותי החרדי, אתרים אלה פרסמו מידע בלתי מצונזר על המלחמות הפוליטיות הפנימיות הניטשות בקרב חלקים שונים של העולם החרדי, כדוגמת אלו המתנהלות בין חצרות רבנים מתחרות. לעתים המידע עבר על איסורים של "לשון הרע". בסוף 2009 הריצו מנהיגים חרדים קמפיין שזכה להצלחה מסוימת נגד אתרי החדשות, והתוצאה הייתה שחלקם נסגרו ובאחרים עזבו עיתונאים חרדים שהועסקו בהם. מאז נפתחו מחדש מספר אתרים חרדיים.

בבניית החיים היהודיים האידיאליים, תמכו רבנים אורתודוקסים מזה זמן רב בהגבלת החשיפה של ילדים לתקשורת. 48% מהרבנים החרדים "מסכימים במידה רבה מאוד" ו-34% מהרבנים החרדים "מסכימים במידה רבה" עם הצורך להגביל את חשיפתם של ילדים לטלוויזיה. 77% מהרבנים החרדים מסכימים במידה רבה מאוד ו-8% מסכימים במידה רבה עם הצורך לשלוט בחשיפתם של ילדים לשידורי רדיו. 48% ו-40% מהרבנים החרדיים "מסכימים במידה רבה מאוד" ו"מסכימים במידה רבה" בהתאמה עם הצורך לשלוט בחשיפתם של ילדים

לעיתונים. מבין הרבנים שלא היו מחוברים לאינטרנט וציינו שהדת היא סיבה לכך, ל-78% היו ילדים בבית לעומת 22% שלא היו ילדים בבתיהם.

לפי ההשקפה החרדית תפקיד התקשורת הוא לשאת באחריות של בניית חברת מופת. בהסתמך על האידיאל היהודי של אחריות חברתית, לדעתם של הרבנים, ישראלים או כופרים יהודים זקוקים להצלחה. התקשורת החרדית מדווחת על העולם החילוני מפרספקטיבה של עליונות, עוינות ותיקון עצמי. לגרסתם, יש יהודים חרדים ויש ישראלים יהודיים חילוניים. החינוך היהודי החילוני מכונה חינוך פרוגרסיבי במונח שלילי ומבזה, והוא מושמץ כגורם בדפוסי הפשיעה הגואים בחברה. השמאל (הפוליטי) מתקשר אל אוניברסיטאות ואל אקדמאים. הדתיים המודרניים מושכים ביקורת ולפיה הם יהודים דתיים הטועים בדרכם. אין אזכורים של דתות שאינן יהדות. מרבית הביקורת שמורה לציונים. הצבא הישראלי אינו מכונה בשמו הרשמי "צה"ל", היות שהמגן האמתי של ישראל הוא לגרסתם ה'. בית המשפט העליון סופג ביקורת, מכיוון שאינו מבסס את החלטותיו על ההלכה, ולכן החלטות בית המשפט אינן מתוארות כ"פסקי דין". במקום זאת כותבים "בית המשפט החליט". התקשורת החילונית מתוארת כמתירנית, מתנגדת למסד ואתאיסטית.

האורתודוקסיה המודרנית: תיאוריה ומעשה

אף על פי שהקהילה הדתית-לאומית שומרת על קיום מצוות בקפדנות, היא שואפת לגשר בין החיים היהודיים והמודרנה. הקהילה הדתית-לאומית מגבילה פחות מהחרדים את החשיפה לתקשורת החילונית ובדרך כלל צופה גם בטלוויזיה. על אף שהחברים בקהילה זו חשים פגועים לדוגמה מחשיפה לעירום, הרב הדתי-לאומי הוא בעל גישה גמישה יותר מהרב החרדי. 12% ו-25% מיהודים אורתודוקסים מודרניים שנבדקו במסגרת "מחקר רוקח" (ועדת בדיקה ממשלתי שחקרה את הרדיו כמכשיר לחיזוק ערכים יהודיים מסורתיים בראשותו

של ד"ר אליעזר רוקח) צופים בטלוויזיה או מקשיבים לרדיו כל הזמן או לעתים קרובות.¹⁶

הניגוד בין רבנים חרדים לרבנים דתיים-לאומיים השתקף בחשיפה של שתי קבוצות הרבנים האלה לתקשורת. בעוד שמספר דומה של רבנים המשתייכים לשתי המחנות הללו נחשפו לתקשורת – 58% מהרבנים הדתיים-לאומיים ו-50% מהרבנים החרדים אינם רואים עיתון יומי – קיימת מגמה בלתי מעורערת אצל רבנים חרדים להיחשף אך רק לכלי תקשורת דתיים. מבין אלה שאינם קוראים עיתון יומי, 39% מהרבנים החרדים לעומת 12% מהזרם המרכזי של רבנים דתיים-לאומיים ציינו סיבות דתיות לכך שאינם נוהגים לקרוא עיתונים. מבין אלה שאינם נוהגים להאזין לרדיו באופן קבוע, 50% מהרבנים החרדים לעומת 20% מהרבנים הדתיים-לאומיים ציינו סיבות דתיות. מבין אלה שאינם צופים בטלוויזיה באופן קבוע, 81% מהרבנים החרדים לעומת 33% מהרבנים הדתיים-לאומיים ציינו לכך סיבות דתיות. ל-87% מהרבנים הדתיים-לאומיים יש מחשבים. 56% מהרבנים הדתיים-לאומיים שיש להם מחשבים מחוברים לאינטרנט. מבין הרבנים שאין להם מחשב בביתם 73% מהרבנים החרדים ציינו סיבות דתיות לעומת 51% מהרבנים הדתיים-לאומיים.

נתונים אלה מאשרים את ממצאיהם של Brown and Smidt שחקרו את השימוש בתקשורת בקרב הכמורה של הכנסייה הרפורמית בארה"ב (The Reformed Church), ולפיהם אנשי הכמורה האורתודוקסים יותר של הכנסייה הרפורמית נטו להשתמש יותר בכלי תקשורת דתיים לאיסוף מידע, ואילו האורתודוקסים נטו להשתמש פחות בכלי תקשורת חילוניים¹⁷ לשם כך. ההבדל בין החרדים והדתיים-לאומיים בהקשר זה מקביל למדיי להבדל הקיים בין ההשקפה הפרוטסטנטית וההשקפה הקתולית על התקשורת. בעוד שהכנסייה הקתולית ביקורתית מאוד ביחס לתקשורת, ובמשך מאות שנים החזיקה אינדקס של ספרים אסורים ולאחרונה אינדקס של סרטים אסורים והטילה חרם על הוליווד

16 אליעזר רוקח, (1997) דו"ח ועדת בדיקה ממשלתית על חיזוק ערכי היהדות באמצעות הרדיו (טרם פורסם).

17 Brown, D. & Smidt (2003), "Media & Clergy: Influencing the Influential?", *Journal of Media & Religion* 2:2, pp. 75–92.

ועל דיסני, הכנסייה הפרוטסטנטית ביקשה לעצב את הפרט כך שתהיה לו משמעת עצמית לצנזר את עצמו. ניתן להשוות זאת להבחנות בין ההתייחסויות של קתולים ופרוטסטנטים לכנסייה. בעוד שהגישה הקתולית היא שהפרט אינו מסוגל לפרש לעצמו את רצון האל, ובמקום זאת עליו לסמוך על הכומר הקתולי ועל היררכיה דתית עד לרמת החשמנים והאפיפיור כדי לפרש את רצון האל, הרפורמציה במאה השש עשרה והכנסיות שהוקמו בעקבותיה מאפשרות חופש רב יותר לפרט בפירוש רצון האל.

שאלת החשיפה לתקשורת עשויה להיות שימושית לצורך ההבחנה בין הגישה החרד"לית לגישת הזרם המרכזי של הדתיים-לאומיים. בעוד שהזרם המרכזי הדתי-לאומי שואף לסינתזה בין המודרנה והדת, מתנגד לצנזור התקשורת, תומך במאמץ להצטייר היטב בעיני התקשורת הכללית וסומך על הפרט שתהיה לו משמעת-עצמית ביקורתית להחליט בעצמו אל מה לא להיחשף, המחנה החרד"לי אינו תומך בכך. בקרב רבני האורתודוקסיה המודרנית: 77% מהזרם המרכזי של הדתיים-לאומיים הסכימו במידה רבה או במידה רבה מאוד עם העיקרון של הזכות לדעת, לעומת 45% מהרבנים החרד"ליים שהסכימו לכך. רבנים חרד"ליים (38%) נטו יותר להסכים עם הזכות לדעת "במידה מסוימת". 70% מהרבנים החרד"ליים אינם קוראים עיתון יומי לעומת 50% מהרבנים של הזרם המרכזי הדתי-לאומי. מבין אלה שאינם קוראים עיתון יומי, 27% מהחרדים החרד"ליים ציינו סיבות דתיות להימנעותם זו לעומת 12% מהרבנים הדתיים-לאומיים. מבין אלה שאינם צופים בטלוויזיה בקביעות 63% מהרבנים החרד"ליים ציינו סיבות דתיות, לעומת 33% מהרבנים של הזרם המרכזי הדתי-לאומי. מבין הרבנים המחזיקים מחשב 68% מהזרם המרכזי הדתי-לאומי מחוברים לאינטרנט לעומת 37% מהרבנים החרד"ליים.

הגישה החרד"לית רומזת לכך שהדמוקרטיה וחופש העיתונות אינם עולים בקנה אחד עם מלוא אמונותיהם. יתר על כן, העוינות של התקשורת המודרנית ושל התרבות העממית רומזת על כך שהיהודי החרד"לי אינו באמת שייך למחנה של האורתודוקסיה המודרנית מעבר לסוגיות הנוגעות לעניינים טריטוריאליים ולגאולה הלאומית. הגישה החרד"לית רומזת על כך שהדמוקרטיה וערכים

הקשורים לתקשורת כמו הזרימה החופשית של מידע אינם ניתנים לשילוב מלא יחד עם המערכת האמונית שלהם.

ככלל, בשאלות הנוגעות לתקשורת ניתן לזהות שתי קבוצות מובחנות: אורתודוקסיה מודרנית (דתיים-לאומיים וחרד"ל) וחרדים לעומת רפורמים וקונסרבטיבים. קווי הדמיון בממצאים בין האורתודוקסים המודרניים והחרדים וההבדל בין האורתודוקסיה המודרנית ובין הלא-אורתודוקסים חייבים לעורר את השאלה הרחבה יותר והיא עד כמה מחויבים האורתודוקסים המודרניים למעשה להשתתף בחברה המודרנית. כמו הלא-אורתודוקסים, האורתודוקסים המודרניים מאמינים שאין ניגוד מהותי בין היהדות והחיים המודרניים. לאור המצב שבנושאים הקשורים לתקשורת קיימות שאלות מועטות המשליכות באופן ישיר על ההלכה ושרוב השאלות נוגעות לחינוך ולזהות דתית, המרחק שבין האורתודוקסיה המודרנית והלא-אורתודוקסים, כפי שהוא משתקף בנתונים שהוצגו כאן, נראה מפתיע, אפילו אם נכיר בהבדלים שבין האורתודוקסים המודרניים, הקונסרבטיבים והרפורמים ביחס להלכה. לדוגמה, החשיפה של ילדים לתקשורת ההמונים ראוי היה לכאורה שתיעשה לפי הגישה של הזרם המרכזי הוותיק של הדתיים-לאומיים על ידי נטיעת הרגלים המובילים לנאורות תקשורתית אצל הילד במקום על ידי נסיגה אל קיום חרדי בנוסח הגטו המבודד. בכל זאת, 57% מהרבנים הדתיים-לאומיים "מסכימים במידה רבה מאוד" ו-32% מהרבנים הדתיים-לאומיים בהתאמה "מסכימים במידה רבה" עם הצורך לשלוט על חשיפתם של ילדים לשידורי רדיו. 37% ו-29% מהרבנים הדתיים לאומיים הסכימו במידה רבה מאוד או הסכימו במידה רבה בהתאמה עם הצורך לשלוט בחשיפתם של ילדים לטלוויזיה. 81% מהרבנים הדתיים-לאומיים מאמינים שחשיפת ילדים לאינטרנט צריכה להיות נשלטת "במידה רבה".

גישה משותפת עם הזרמים הלא-אורתודוקסים

הסתייגויות מתקשורת ההמונים מצד רבנים אורתודוקסים מקובלות גם על רבנים לא-אורתודוקסים. שני שלישים מיהודי ארה"ב משתייכים לתנועה המתקדמת (רפורמית) ולתנועה המסורתית (קונסרבטיבית), אך אף על פי שהם חדרו במידה מסוימת אל ישראל, הן ממשיכות להיות כאן קהילות קטנות. הרפורמים קיבלו על עצמם לערוך קמפיין נגד הניצול המיני של נשים בתקשורת ובעולם הפרסום. מכל סוגי התקשורת (עיתונות, רדיו, טלוויזיה, קולנוע, תאטרון

ואינטרנט), הלא-אורתודוקסים התייחסו בביקורתיות הרבה ביותר כלפי האינטרנט. 47% מהרבנים הלא-אורתודוקסים אמרו שהאינטרנט מזיק לערכי הדת במידה מסוימת, במידה רבה או במידה רבה מאוד. איכות הכיסוי של הדת בעיתונים נחשב גרוע על ידי 33% מהרבנים הלא-אורתודוקסים. רק 6% דרגו אותו כמצוין. איכות הכיסוי של הדת בטלוויזיה דורגה רעה על ידי 29% מהרבנים הלא-אורתודוקסים. רבנים מכל הזרמים (63%) הסכימו שהדימוי של הזרם הקונסרבטיבי בתקשורת הישראלית היה גרוע. המגמה הייתה אף נכונה יותר ביחס לדימוי של התנועה הרפורמית. 91% מהרבנים הלא-אורתודוקסים אמרו שהדימוי שלהם לגבי הרפורמים הוא שלילי, ו-76% מהרבנים האורתודוקסים גם אמרו כך. 48% מהרבנים הלא-אורתודוקסים תומכים בפיקוח ציבורי על התקשורת. 18% מהרבנים הלא-אורתודוקסים הסכימו במידה רבה מאוד שחשיפה תקשורתית של שערוריות שבהן היו מעורבים רבנים משליכה באופן שלילי על הקהילה הדתית ו-20% סברו כך במידה רבה.

בעוד שהיה דפוס כולל של דמיון בין הקונסרבטיבים לרפורמים, רבנים קונסרבטיבים היו ביקורתיים יותר ופסימיים יותר לגבי התקשורת מרבנים רפורמים. הקונסרבטיבים (25%) נטו גם יותר מהרפורמים (4%) לתמוך בפיקוח על התקשורת. אך רק 25% מהם תומכים בכך במידה חזקה או חזקה מאוד. 58% מהרבנים הקונסרבטיבים נטו לחשוב במידה רבה או במידה רבה מאוד שהפרסום של שערוריות שבהן היו מעורבים רבנים מזיק לדימוי של הדת בקרב הציבור הרחב, לעומת רבנים רפורמים (36%). אך גם הרבנים הרפורמים (40%) חשבו שפרסומים אלה מזיקים (קונסרבטיבים – 15%). הבדל ניכר נמצא בין רפורמים לקונסרבטיבים בשאלה אם התקשורת מסוגלת לסייע ולגשר ביחסי חילוניים ודתיים. 66% מהרבנים הרפורמים חשבו שהתקשורת מסוגלת לסייע לעומת 36% מהרבנים הקונסרבטיבים.

בימות מתקדמות למטיפי הדת

קיימת תחושת אי ודאות כאשר רבנים אינם תופסים כראוי את התפקיד המשתנה שלהם בעידן המידע. בעוד שרבנים צודקים כשהם מסיקים שהבימה שלהם מאוימת כיום, האמת היא שבמשך מאות השנים מאז האמנציפציה איבד

בית הכנסת את המונופול שהיה לו על חיזוק ערכי המוסר. אם בחברות מסורתיות הסתמכה הדת על הסמכות הגלומה בגופים דתיים, בחברות תעשייתיות מורכבות קיים דגש גובר על בחירה אישית בענייני מוסר ודת כפי שמשתקף בהתפתחות של שווקי נישא להפצת הדת, כולל שידורים דתיים, עיתונות דתית ואינטרנט. סוגיות דתיות ורוחניות מועברות יותר ויותר באמצעות הגישור של טכנולוגיות דפוס ואלקטרוניקה, כאשר תקשורת ההמונים משמשת למעשה עצמה כתת-סוכן של הזהות הדתית בת זמננו. תקשורת ההמונים מסייעת בפופולריזציה של הדת במישור הציבורי הרחב, שבו הצורות הממוסדות של הדת מגלות חולשה.

בעוד שיש אנשים שאינם קשורים לקהילה העשויים לעשות שימוש באמצעים אלה, אין להגזים במידה שבה ערוצי התקשורת הפכו לבמה חלופית להגעה אל יהודים חילוניים. במחקר רוקח נמצא שרק 2% ו-3% מהישראלים החילוניים נהגו להקשיב "תמיד" או "לעתים קרובות" לשיעורים ברדיו ולתכניות על דת ועל מסורת בהתאמה. עם זאת 21% ו-17% מ"הישראלים המסורתיים" נהגו להקשיב לעתים קרובות (44% ו-37% מיהודים אורתודוקסים מודרניים, ו-55% ו-51% מהיהודים החרדים, בהתאמה נהגו להקשיב תמיד או לעתים קרובות).¹⁸

כמו כנסיות רבות, חלק מהרבנים מתחילים להכיר בערך של השימוש בערוצי תקשורת ההמונים להעביר את המסרים שלהם, כתוספת לבימת בית הכנסת, גם אם בפועל הצלחותיהם אינן גורפות. רבנים חרדים השתמשו מזה זמן רב בפשקווילים המודבקים בשכונות דתיות לתקוף או להחרים פרטים או חברות שלדעתם נהגו בצורה בלתי הולמת. רבנים מופיעים ברדיו הדתי ובעיתונים דתיים. כן, קיימת תופעה המקובלת ביותר לאחרונה של חלוקת עלונים בשבת בבתי הכנסת בשבת המכילים חיבורים פרי עטם של רבנים על פרשת השבוע, שאלות הקשורות בהלכה היהודית וסוגיות אקטואליה. הרבנים הראשיים לשעבר מרדכי אליהו ועובדיה יוסף אימצו את הלווין למסירת שיעורים שבועיים לצאן מרעיתם בישראל ובחו"ל, כפי שעשה הרבי מלובביץ'. יש רבנים וירטואליים קהילתיים, רבנים הממוקמים לדוגמה בישראל, המקיימים קשר עם קהילות מרוחקות באמצעות הדואר האלקטרוני והאינטרנט.

תפקיד התקשורת כסוכן של זהות דתית התחדד עם האינטרנט, בכך שטכנולוגיה זו מאפשרת לגולש היהודי גם לאסוף מידע הנוגע לאמונותיו הוא, ובכך מחזקת את מערכת אמונותיו. "בית הכנסת הווירטואלי" לא התפתח היות שמלבד בתנועה הרפורמית אמצעים אלה אינם נחשבים כממלאים את הקריטריונים לקיום מניין לתפילה בציבור. בעוד שבתי כנסת וירטואליים, כלומר אנשים המתקבצים יחד לתפילה, לא התקבלו על ידי האורתודוקסים, הרפורמים משתמשים בשיטה זו, והקונסרבטיבים מרשים שימוש מוגבל כזה אם אותו יהודי מקיים קשר עם מניין פיזי של עשרה אנשים. בפועל, אנשים מעדיפים בדרך כלל את התחושה הפיזית של בניין שבו מתקיימות תפילות. בדומה לכך בנצרות מלבד מקרים בודדים כמו "הכנסייה הראשונה של המרחב הווירטואלי" (First Church of Cyberspace) (שאינה קיימת כבניין פיזי אלא נפגשת באינטרנט בימי ראשון), מרבית הנוצרים מעדיפים את האינטימיות הפיזית ואת ההשתתפות בתפילה בכנסייה. למרות זאת, האינטרנט ממלא תפקידים אחרים, נוספים, בחיזוק הזהות הדתית. "הרב הווירטואלי" משיב לשאלות ומציע ייעוץ. מספר רב של שאלות עוסקות בנישואין, במערכות יחסים ובמיניות. הרב הווירטואלי מאפשר שמירה על אנונימיות במקום ששאלות המוצגות לרב הקהילה המקומי אינן מאפשרות שמירה כזו, ובכך המרחב הווירטואלי מתגלה כבעל פוטנציאל להגיע גם אל אלה שאינם מחויבים. ההשתתפות בפורומים או בצ'ט לגבי שאלות של אמונה דתית וכן השתתפות בשיעורים המתקיימים באינטרנט תורמים ליצירת קהילות וירטואליות. כיום קיימים ערוצים חלופיים להזדהות יהודית, כולל אתרי אינטרנט של קהילות כמו חב"ד וישיבות של חוזרים בתשובה כמו "אש התורה". השפעת האינטרנט על הזהות היהודית מתבטאת בכך שהאינטרנט מאפשר נגישות רבה יותר למידע על הדת לבעלי הגישה אליו. האיסור הרשמי מטעם חכמי החרדים על השימוש באינטרנט מגביל בהכרח את השפעתו בקהילות החרדיות. האינטרנט הוא גם בעל פוטנציאל של הגעה לקהילות יהודיות בארצות סגורות.

רבנים מכירים בכך שערוצי תקשורת ההמונים הפכו לבימות נוספות בבניית קהילות. הרבנים חושבים שחשוב להופיע ולהיות מצוטט בכלי התקשורת. 24% מסכימים לכך, 28% מסכימים במידה רבה ו-27% מסכימים במידה רבה מאוד, אך הופעות ממשיות של רבנים בתקשורת מתרחשות בפועל פחות. יש ביקוש מועט של התקשורת הכללית בישראל להופעות של רבנים. 61% מהרבנים

החרדים, 71% מהרבנים הדתיים-לאומיים, ו-47% מהרבנים הלא-אורתודוקסיים לא הופיעו ולא צוטטו בתקשורת הכללית ולו פעם אחת במשך שנים עשר החודשים האחרונים, 28% הופיעו או צוטטו בתקשורת פעם אחת עד פעמיים. הדבר משקף גם את העובדה שרבנים אינם נחשבים כמקורות חשובים למידע עבור התקשורת. היעדר הכשרה להנהגת קהילות במרבית מסגרות הכשרת רבנים בישראל, לעומת מוסדות להכשרת רבנים בחו"ל, גורם לכך שבדרך כלל רבנים אינם רוכשים ניסיון בשימוש באמצעי תקשורת מודרניים כמו הופעה לפני המצלמות. הדבר משקף בחלקו גם את התפיסה הרווחת בציבור, בין אם היא נכונה אם לאו, שהאישיות הסמכותית של טיפוס הרב המצוי אינה מתאימה לדו-שיח מסוג אחד-על-אחד המאפיין את יחסי הכתב-מקור בתקשורת ההמונים המודרנית.

סיכום

התנגשות התרבויות המתוארת כאן אינה מפתיעה לאור העובדה שרבנים רבים מגיעים מתרבות שמרנית המייצגת מסורות ומבנים דתיים מבוססים, והם נתקלים בשינוי התרבותי המואץ שהתקשורת מייצגת ומדגימה. אם בחברות מסורתיות התבססה הדת על הסמכות הגלומה בגופים דתיים, בחברות התעשיות המורכבות קיים דגש גובר והולך על בחירה אישית בענייני מוסר ודת, כמשתקף בהתפתחות של שווקי נישא להפצת הדת, כולל שידורים דתיים, עיתונות דתית והאינטרנט. סוגיות דתיות ורוחניות מגוונות יותר ויותר באמצעות טכנולוגיות דפוס ואלקטרוניקה, כאשר תקשורת ההמונים משמשת למעשה כסוכן משנה של הזהות הדתית בת-זמננו. תקשורת ההמונים מסייעת בפופולריזציה של הדת ובהפצתה להמונים במקומות שהממסדים הדתיים הפכו חלשים.

למרות התמונה העגומה שצוירה, התמונה הרחבה יותר אינה כה גרועה כפי שהיא נראית. תכנים רבים בתקשורת אינם משפיעים על עולם הדת. היהדות אינה תופסת מקום קדמי בתשומת הלב התקשורתית לעתים קרובות. יתר על כן, התורה מספקת גם ערכי מוסר להתנהגות התקשורת. ככלות הכול, התורה אינה רק משבחת את גיבוריה אלא גם מבקרת אותם ומשקפת בכך את המסורת הארוכה של חופש הביטוי כדוגמת הנביאים שגיננו מעשי עוול מצד ההנהגה והעם, מה שמרמז אולי לכך שההתנהלות התקשורתית המיטבית בימינו גובלת במידה מסוימת גם עם תפקיד הרב.